

Megindult az Österreichische Nationalbibliothek ősnymotványai katalógusának megjelentetése. A retrospektív osztrák nemzeti bibliográfia közreadásának első kötetéről e folyóirat már korábban beszámolt.¹ Most újabb jelentős lépésről lehet nyugati szomszédunk háza tájáról tudósítani: napvilágot látott ugyanis az osztrák nemzeti könyvtár (ÖNB) 15. századi nyomtatványai katalógusának első kötete.² E gyűjtemény jelentőségét és nemzetközi súlyát nem kell külön hangsúlyozni, hiszen az egykori császári könyvtárról van szó, amelyhez 1920-ban a Habsburg család könyvtárát (Fideikommissbibliothek) is csatolták. Így magyarázható, hogy az ott ma őrzött ősnymotványok száma meghaladja a 8000-et. Hogy ez a szám összehasonlítható legyen másokkal, ahhoz tudni kell egyrészt, hogy ma hazánk valamennyi könyvtárában összesen nincs ennyi 15. századi nyomtatvány,³ másrészt, hogy a világon csupán két olyan gyűjtemény létezik, ahol ezekből a legrégebbi kiadványokból ennél jelentősen több található: a müncheni Bayerische Staatsbibliothek és a londoni British Library (korább a British Museum könyvtára). A bajor gyűjteményben – a különkezelt duplumokkal együtt – közel 20 000, míg az angolban több mint 13 000 darabot őriznek. Mindkettő rendelkezik nyomtatott katalógussal: a német csak a közelmúltban jelent meg,⁴ míg a londonit már közel száz éve elkezdték közreadni, és bár azóta már pótlás is jelent meg hozzá, az utolsó kötet megjelentetésére még ma is várni kell.⁵

Párizs, Róma és Washington egy-egy könyvtárában nagyjából a bécsivel azonos mennyiségű ősnymotványt őriznek. A Bibliothèque Nationale katalógusa húsz éve füzetekben lát folyamatosan napvilágot, és a kiadvány közreadása most már közeledik a befejezéshez.⁶ A Library of Congress⁷ 15. századi nyomtatványairól azonban csupán közvetve, az országos összefoglaló katalógusból lehet egyelőre tájékozódni.

Ennek a hatalmas, bécsi gyűjteménynek létrejöttéről részletes és jól áttekintést nyújtó, időrendi összefoglalás található a kötet bevezetőjében,⁸ amely felér egy kis könyvtártörténettel a 14. századtól a mai napig. Természetesen már ebben is akadnak magyar vonatkozások. Az szinte magától értetődik, hogy Johannes Sambucus (Zsámboki János) többször is szóba kerül: aki maga is dolgozott a császári könyvtárban, tőle származik a bécsi könyvtár görög kéziratainak jelentős része, míg 2618 nyomtatott könyve az özvegytől került az uralkodó gyűjteményébe.⁹ Mindez persze nem újdonság,¹⁰ de jól rávilágít e tudós kiemelkedő bibliofil érdemeire. De még e sorok írója is említésre kerül a történeti bevezetőben, mint „aki számos ősnymotványt ismert fel a korai nyomtatványok utáni keresése során”.¹¹

¹ BORSA Gedeon: *Megindult a retrospektív osztrák nemzeti bibliográfia megjelentetése.* = MKsz 2001. 373–376.

² *Österreichische Nationalbibliothek. Inkunabelkatalog.* Von Otto MAZAL, unter Mitarbeit von Konstanze MITTENDORFER. Bd. I. A–B. Wiesbaden, 2004. LV, 736.

³ *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I–II.* Budapestini, 1970.

⁴ Bayerische Staatsbibliothek. *Inkunabelkatalog. BSB Ink. I–V.* Wiesbaden, 1988–2000.

⁵ British Museum (London): *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum. I–X, XII.* London, 1908–1985.

⁶ Bibliothèque Nationale (Paris): *Catalogue des incunables. T.I–II.* Paris, 1985–

⁷ GOFF, Frederick Richmond: *Incunabula in American Libraries.* New York, 1964, Suppl. 1972. Repr. 1973. – A vatikáni könyvtár 15. századi nyomtatványairól ilyen áttekintés az olasz központi katalógusban sem áll rendelkezésre, mert a Città del Vaticano közjogilag nem része Olaszországnak.

⁸ IX–XXXVII.

⁹ XIV–XV.

¹⁰ Vö. GULYÁS Pál: *Bibliotheca Johannes Sambuci.* Bp. 1941.

¹¹ XXXVII. – Ez a bécsi könyvtár 16. századi nyomtatványainak kikeresésére vonatkozik, amelynek során mintegy háromtucatnyi ősnymotványt sikerült azonosítani.

Igen érdekes az a kép, amelyet Mazal a mai ÖNB ősnymotatványainak különgyűjteményként történt kialakításáról felvázolt. Ennek során jól nyomon követhető, hogy ez a gyűjtemény a 20. század közepéig igen gyakran vált meg duplumnak tekintett példányoktól. Számos régi gyűjtőkötet is áldozatául esett ezeknek az akcióknak, amikor ezeket szétbontottak, hogy a feleslegesnek ítélt darabokat kiiktathassák.¹² A „duplumnak” minősítés nem került el a 15. századi kiadványokat sem. Az évszázadok során a „fölpéldány” fogalma jelentős szemléleti változáson esett át az egész világon. Míg korábban szinte egyedül a szöveget tekintették alapnak e kategória megállapításánál, később már a különböző kiadásokra is tekintettel voltak, hogy mára gyakorlatilag szinte minden régi nyomtatványt külön „személyiségnek” tekintsenek korábbi tulajdonosai, kötése stb. alapján. 1841-ben a császári könyvtárban a mintegy 7000 különkezelt 15. századi kiadvány mellett 2140 „fölpéldányt” tartottak elkülönített helyen. Amikor 1871-ben befejezték az ősnymotatványok katalógizálását az addigra az immár 2589-re gyarapodott „duplumok” revíziója során kiderült, hogy miután ekkor a felismert nyomdai változatokat nem tekintették már többé azonosnak, a fentiek közül csupán 581 volt tipográfiailag pontosan azonos, így többször példány.¹³

Ezek sorsáról Mazal nem ír. A székesfehérvári püspöki könyvtár azonban – a sors szeszélye folytán – több százat őriz ezekből. Bár közülük csupán néhányban látható a császári könyvtár bélyegzője, a ceruzával bejegyzett régi jelzetek, valamint a napra pontosan datált és szignált „duplumrevízió” alapján nagy biztonsággal állapítható meg a bécsi eredet. Pauer János püspök (1878–1889) ezeket Bécsben Kohn antikváriustól egyenként vásárolta. A vétel napját és az általa használt, saját nevének betűiből kódolt összezet ceruzával a kötetekbe gondosan bejegyezte. Mindez némi könyvtártörténeti adalékuul szolgálhat Bécs és Magyarország között.

Visszatérve Mazal történeti bevezetőjére, abban a magyar nemességet elnyert, Trencsén megyében született Adam Franz Kollár (1718–1783) tevékenysége is ismertetésre kerül. Ő ugyanis 24 évi könyvtári szolgálat után annak igazgatója lett (1774–1783). Uralkodói rendelkezés alapján a pápa által felosztatott jezsuita rend könyvtáraiból az udvari könyvtár jegyzék alapján válogathatott.¹⁴ Még nagyobb lehetőség nyílt erre ennek a gyűjteménynek a rendkívül gyarapítására II. József idején, amikor is a több mint kétezer rendház egy harmadát a császár megszüntette. Feltűnő az a mértéktartás, amelyet ennek során az udvari könyvtár tanúsított. A kódexen túlmenően mindössze 3000 könyvet kért be, többségében a 15. századból.¹⁵ A Gutenberg-féle 42 soros Biblia példányát, amely az egyik dél-tiroli apácakolostorból Innsbruckba került, a beküldött jegyzék alapján természetesen szinte heteken belül Bécsbe rendelték.¹⁶ A történeti bevezetőben még egy, csupán közvetett magyar vonatkozás található. 1788-ban Fiume kormányzója, gróf Szapáry János a helyi

¹² Az indíték ehhez feltehetően az évszázadok során egyrészt a sokszor akadozó és elégtelennek bizonyuló ellátmány, másrészt az időnként nyomasztó helyhiány lehetett. Ennek tudható be, hogy mind az ősnymotatványok, mind a 16. századi kiadványok mintegy 90–95 százaléka egyetlen példányban van ma meg a bécsi gyűjteményben. Azonos kiadásban háromnál több szinte alig akad. Ezzel szemben a régi nyomtatványoknak két legnagyobb németországi gyűjteménye, a müncheni Bayerische Staatsbibliothek és a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban a többes példányoktól nem vált meg. Akadnak ezért olyan kiadványok is, amelyek különböző forrásokból kerültek oda, így belőlük akár másfél tucatnál is többet őriznek ma ott belőlük.

¹³ XXXI.

¹⁴ XXIV.

¹⁵ XXV. – Ezzel szemben a 19. század első évtizedében lezajlott, napóleoni szekularizálás során valamennyi felosztatott intézmény könyvtárának teljes anyaga a bajor uralkodó müncheni gyűjteményébe került.

¹⁶ 475. = B-323.

Bibliotheca Benzoniana ajánlatát továbbította Bécsbe, amelyben az négy ősnymotványt¹⁷ ajánlott fel megvételre, vagy cserére német nyelvű tankönyvekért és szótárakért a császári könyvtárnak.

A történeti bevezetőt a katalógus felépítésének pontos ismertetése követi.¹⁸ Ez szinte mindenre kiterjedve, logikai rendbe szedve, rendkívüli igénnyel veszi számba a leírt kötetekkel kapcsolatban rögzített adatokat. A bevezetőt a hivatkozott irodalom jegyzéke zárja.¹⁹ A magyarországi ősnymotvány-katalógus „IBH” megjelöléssel a tételek leírásánál felsorolt szakirodalomban mindig példányait írja le.²⁰ A kiadvány végén a négy legfontosabb bibliográfiai hivatkozás (GW, Hain, Copinger, Reichling) számainak konkordanciája áll.²¹ Itt érzékelhető legjobban, hogy Mazal a szerzői névforma megválasztásánál nem a GW-hez, hanem a német nyelvterület könyvtári feldolgozását rendező szabványhoz (RAK) igazodik.²²

A most napvilágot látott első kötet is már jó képet nyújt arról, hogy milyen gazdag az osztrák nemzeti könyvtár állománya a 15. századból. Elég volt ehhez kikeresni a latin nyelvű Biblia-kiadásokat. Kiderült ugyanis, hogy közülük a legrégebbi tizenegy kivétel nélkül mind megvan.²³

A magyar vonatkozások felkutatása az óriási adathalmazban – sajnos még mutató hiányában – nem könnyű. Azért következnek csupán néhány kiragadott példa ezek közül. B-354. 2. pld. Az 1480-ban Velencében nyomtatott latin Bibliát Nagylucesei Dóczy Orbán illuminált címere díszíti, majd több hazai tulajdonosi bejegyzést követően 1612-től a bécsi jezsuitáké volt. – B-311. Bertholdus *Horologium devotionis* c. műve [Köln c. 1500.] (GW 4176). A példányban „Ex Seminario Gyöngyösiensi Anno 1736.” bejegyzés olvasható. Mazal feltételezhetőnek tartotta, hogy az eredeti kötés Magyarországon készült, amely 1997-ben az antikvárkereskedelemből történt vásárlás útján került a bécsi gyűjteménybe.²⁴ – B-690. A *Breviarium Strigoniense* 1480. évi kiadása (RMK. III. 1.) kötéséről a fentivel azonos következtetésre jutott Mazal. Korábbi tulajdonosról nem maradt fenn adat. A példányt 1968-ban a bécsi könyvkereskedésben vásárolták. – A-278. 2.pld. Ammonius Hermiae „Hypomnema” c. műve. (Velence 1500 – GW 1618) Sambucus egyik gyűjtőkötetének darabja, amelyet ő korábbi itáliai tulajdonosok után Firenzében vásárolt. Saját kezű bejegyzése: „Wien 1536”.²⁵

A fentiekben említett és megjelöltetett, legjelentősebb ősnymotvány-katalógusok mind szerzői betűrendben közlik adataikat. Akad azonban egyetlen kivétel: a londoni gyűjtemény, amely a megjelöltetés kronológiájában országokként, azon belül városokként, majd egy-egy nyomdász fejezetén belül a kiadványok elkészültének időrendjében adja a rendkívül gazdag, a müncheninél is több, különböző kiadványt tartalmazó angol gyűjtemény darabjainak leírását. A könyvek nyomdászai jelentős arányban nem tüntették fel nevüket kiadványaikon. Így azután ez a fentiekben említett,

¹⁷ Ezek közül kimagasló érték a *Missale Romanum* 1475. évi római kiadásának hátrýára nyomott példánya.

¹⁸ XXXIX–XLV.

¹⁹ XLVI–LV.

²⁰ Az 1439 tételben azonban a többpéldányok miatt ennél néhány százal több kötet leírása található.

²¹ 721–736.

²² Pl. GW: Colonna, Aegidius – RAK: Aegidius Romanus.

²³ GW 4201–4211 = ÖNB-Ink B 323–333.

²⁴ A központi magyar ősnymotvány-katalógus (CIH 606) e műnek egy korábbi kiadását (GW 4174) ismeri Gyöngyösről.

²⁵ Itt valahol tollhiba történt, hiszen ekkor ő még csak öt éves volt. (1556 helyett?)

a nyomdatörténeti alapokon álló ún. Proctor-rendszerbe az ősnymtatványok besorolása csakis rendkívül igényes munkával érhető el.²⁶

Itt kell megjegyezni, hogy a régi nyomtatványokban leggazdagabb, nyugati szomszédunknál is már évek óta folyik e feladat végzése. Ez a „Inkunabelzenus Österreich” a British Library vezette ősnymtatvány-nyilvántartásra (ISTC) támaszkodik, amely a szakirodalom alapján mintegy 29 000 ősnymtatványt regisztrál A-tól Z-ig. Ez igen jó alapot nyújt az áttekintéshez, amelyet a teljesség igényével utoljára már majdnem két évszázada jelentetett meg Ludwig Hain. Minden szempontból a véglegességre törekvés jellemzi a berlini Deutsche Staatsbibliothek által immár több mint egy évszázada készülő, monumentális művét, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucket* (GW). A rendkívül igényes és kitűnő, részletes leírást is tartalmazó mű nyomtatásban megjelent kötetei azonban eddig csupán kb. 40 százalékát foglalják magukban a máig példányban fennmaradt mintegy 30 000-re tehető ősnymtatvány közül. Az osztrák census mintegy száz gyűjteményben őrzött összesen kb. 30 000 példány regisztrálására vállalkozik. A munka befejezése – a tervek szerint – 2005 végére készül. A folyamatosan bővülő adatbank azonban az Interneten már folyamatosan hozzáférhető az Österreichische Nationalbibliothek honlapján keresztül.

A példányok egyedi sajátosságainak leírására ezek az összefoglaló munkák természetesen nem vállalkozhatnak. Ezzel szemben az egyes gyűjtemények katalógusai az utóbbi évtizedekben már mind behatóbban törekednek a példány egyedi jellegzetességeit is feltárni. A fizikai sajátosságok (hátyára készült, hiányok, restaurálások stb.) mellett különösen fontosak a kéziratok bejegyzések, a könyvdíszítések és a kötés. Ehhez csatlakozhatnak még a példány történetére vonatkozó további adatok (pl. régi könyvjegyzékből), valamint az ismertett kötetről megjelent szakirodalom.

Az osztrák nemzeti könyvtár ősnymtatványainak most megjelent katalógusában mind a bibliográfiai rész, mind a példány egyedi sajátosságait ismertető leírások egészen kiválóak Mazal tollából. Ez helyenként szükségszerűen odavezet, hogy a legapróbb részletek gondos ismertetése akár egy teljes nyomtatott lapot is megtölt. Ezekben rengeteg részadat lapul meg, amelyek felett azonban csak a teljes mű közreadását követő mutatók alapján lehet majd megfelelő áttekintést kapni. Az első kötet igényességét természetesen fenn kell tartani a továbbiakban is. Ez azonban rendkívüli, szinte nyomasztó terhet rak a következő generációk vállára, hiszen a mostani kötet folytatására alighanem még hosszú éveket, majd a befejezésére pedig évtizedeket kell majd várni. Az biztos, hogy a mutatók elkészítése nem csupán „kívánatos”, amint ezt a szerző kötete bevezetőjében²⁷ szerényen fogalmazta, hanem egyenesen elengedhetetlen. Ellenkező esetben a kiváló megállapítások és rendkívül fontos részadatok tömege a most megjelentetett és a későbbiekben remélt kötetek rengetegében szinte elvész.

Miután igen nagylélegzetű munkáról van szó, az ÖNB ősnymtatványainak e rendkívül igényes katalógusának megindítása is hosszú időre tekinthet vissza. Otto Mazal, mint a bécsi nemzeti könyvtár kézirat- és ősnymtatvány-gyűjteményének munkatársa, majd vezetője (1970–1992) 1957-ben kezdett ehhez hozzá, és ennek során a „C” betűig jutott. Miután felettese a kéziratári katalógus fejlesztését sürögősebbnek ítélték, munkáját itt megszakította. Az ősnymtatványok katalógusának

²⁶ Ennek ellenére az angol nyelvterületen erre többen is vállalkoztak egy-egy gyűjtemény 15. századi nyomtatványainak leírása során. Az ebben a rendszerben felépített katalógusok közül minden szempontból kimagaslók: WALSH, James E.: *A Catalogue of the fifteenth-century books in the Harvard University Library. I–V*. Binghamton (New York) – Tempe (Arizona), 1991–1998. Ez a kiadvány több mint négyezer 15. századi nyomtatvány példányának gondos leírását tartalmazza (vö. MKsz 1992. 87–89.).

²⁷ XLV.

mércéjét – túlzás nélkül mondható – ő ennek során a legmagasabbra helyezte, mind az elméletben,²⁸ mind a most megjelent kötetben.²⁹

Végigtekintve az eddig megjelentetett ösnyomtatvány-katalógusok hosszú sorát, eltekintve a speciális, nyomdatörténetű szemlélet miatt más mércével mérendő British Museum katalógusától, egyetlen egy sem akad, amely igényességében akár csak meg is közelítené az osztrák nemzeti könyvtár most megjelentetett kötetét. Ez a módszertanilag előzetesen gondosan kiművelt szempontjaival minden reális, kutatási igényt a legmesszebbmenőkig kielégít. Mazal rendkívül nagy felkészültséggel rendelkezik, amint ez a bevezetőben is olvasható, gazdag publikációs tevékenységéből is jól kiviláglik, nemcsak az ösnyomtatványok, de a kéziratok és a könyvkötések terén ki. A 15. századi kiadványok példányainak egyedi leírásához szükséges teljes körű ismeretanyag és szakmai gyakorlat birtokában a szerző rendkívüli, sőt túlzás nélkül mondható egészen egyedülálló teljesítménnyel kápráztatja el a kötet olvasóit. Bizton állítható, hogy közléseinek igényessége valóban felülmúlhatatlan.

BORSA GEDEON

Vita helyett. * Nehéz és dicsérendő feladatra vállalkozik az a szerző, aki nála idősebb, tapasztaltabb szerzők bírálatába kezd.

Ilyen jellegű munka csak a források teljes ismeretében végezhető el, a szakirodalmi tudnivalók lehető egészének birtokában. Enélkül hiányos marad a dolog, s ha a szerző még saját műveinek következetes felhasználásától is eltekint, – netán csak emlékezetének hiányossága miatt – munkája bizony súlyos fogyatkozásokkal teli, ingatag mű lesz. Vitára igencsak alkalmatlan már a „költői szabadság” határtalan igénybevétele miatt is.

Különös, furcsa helyzetben találja magát Gerics József és szerzőtársa, Ladányi Erzsébet, egykori hallgatójuk, Thoroczky Gábor legutóbbi írását látván a *Magyar Könyvszemle* 2005/2 számában.¹ Az egyik feltűnő dolog, hogy Thoroczky igyekszik a történész Ladányi Erzsébetnek a nevét is törölni és „Gerics”-cselet helyettesíteni. Ritka vállalkozás! Megengedhető ez bibliográfiai tekintetben? Morálisan szerintünk nehezen védhető Thoroczky eljárása. Komolyan gondolja (a szerző), hogy igazolnunk kell a történész Ladányi Erzsébet létét?

²⁸ *Aufbau eines modernen Inkunabelkataloges der Österreichische Nationalbibliothek.* = *Biblos* 1960. 194–203, majd átdolgozva = *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1979. 470–475.

²⁹ Mint kuriózum megemlíthető, hogy Mazal – alighanem elsőként a külföldi szakirodalomban – a napra pontos dátumokat a különben csak a magyarok által használt, logikus sorrendben (év, hónap, nap) közli. A napon belüli időpont közlésében az adatok az egész világon és mindenkor a nagytól a kicsi felé haladnak (óra, perc másodperc). Ezzel ellenkező, de nem megalapozott logikát tükröz a nap, hó, év világszerte elterjedt jelölése. (Az amerikaiak ezen egyet „biccentettek”, amikor a napot immár a hónap után írják, de az év továbbra is a hónap után áll náluk is.) Csak remélni lehet, hogy Mazal felismerése el fog terjedni. Ha ez bekövetkezik, úgy már csak arra kell várni, hogy a családnév is a keresztnév előtt álljon világszerte. Ezt azonban – a magyarokon kívül – eddig csak a japánok és az indonézok gyakorolják. (Persze a névsorok esetében – telefonkönyv, könyvtári katalógus stb. – mindenki más ma is rákényszerül a teljes személynév egyes tagjainak erre a cseréjére, amelyet a logika megkíván.)

* A profilján kívüli vitát a szerkesztőség nem kívánja folytatni.

¹ THOROCCZY GÁBOR: *Még egyszer a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásáról.* = *MKsz* 2005. 213–218.